

Історичний наратив Патрика Оуржедніка

О. П. Палій

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Corresponding author. E-mail: oksap@ukr.net

Paper received 29.03.19; Accepted for publication 11.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-195VII59-12>

Анотація. Стаття присвячена вивченню жанрових і стилевих критеріїв постмодерністського роману на історичну тематику в контексті історико-літературних змін у поетиці жанру. Історична форма та прийоми її організації у постмодерністському творі досліджуються на матеріалі роману сучасного чеського письменника Патрика Оуржедніка.

Ключові слова: історичний наратив, постмодернізм, чеська проза, історіографічна проблематика.

Вступ. Однією зі сталих характеристик постмодерністського роману є історіографічна проблематика. Важливу роль для нового осмислення історичного минулого зіграла дискредитація у постмодерністському знанні так званої «реалістичної ілюзії». У сучасній романній творчості порівняно з попередньою традицією акцент змістився із взаємовідносин вигаданого та реального світів на сам процес створення художнього тексту, пов'язаний не з побудовою ілюзії, а з її руйнуванням. Об'єктом постмодерністської гри стає текст історії і тексти про історію. Не випадково основним принципом створення сучасного роману про минуле є іронія і навіть пародія, мета якої – оголення літературного прийому. Постмодерністська проза руйнує умовні кордони дискурсу між художньою літературою та історією, змішуючи реальність і фантазію у оригінальному бриколажі форм і жанрів.

Стислий огляд публікацій з теми. Історіографічна проблематика в прозі та її сучасна, зокрема постмодерністська рефлексія перебувають у річищі досліджень чеських літературознавців – Алеша Гамана, Любомира Махали, Владіміра Новотного; найпоширеніше вона досліджена в праці Любомила Долежела «Фікція та історія доби постмодерну» [1]. В українському слов'язознавстві жанрові модифікації сучасного історичного роману знаходяться у фокусі зацікавлень Д.Пешорди, А.Л.Татаренко, О.І.Дзюби, Л.В.Токаревої, О.О. Янішевського., В.Д. Балдинюк тощо, втім чеський постмодерністський роман на історичну тематику й досі не став об'єктом теоретичних розвідок.

Метою статті є виокремити жанрові, стилеві та індивідуально-авторські особливості інтерпретації історії ХХ століття у романі чеського письменника-постмодерніста Патрика Оуржедніка.

Результати та їх обговорення. Патрік Оуржеднік (1957) – чеський письменник і перекладач, який з 1987 року мешкає у Парижі, відомий передусім романом «Європеана: Коротка історія двадцятого століття» (Europeana: Stručné dějiny dvacátého věku, 2001), перекладеним майже тридцятьма мовами, включаючи українську (переклад О.Севрука, 2015). Автор зобразив загальноєвропейський історичний контекст на прикладі найбільш значимих політичних та суспільних ситуацій ХХ століття. Специфічність творчої адаптації історичного матеріалу простежується уже в жанровій та стилевій характеристиці тексту. За словами самого автора, книга задумувалась як стилістичний експеримент на досить плідному матеріалі подій

минулого століття. При цьому для нього ХХ століття це перш за все – риторична фігура, а не реальний час з його проблемами, бідами, війнами [3]. Жанр цієї експериментальної прози балансує на межі белетристики, абсурдної прози та есеїстики, і своєю жанровою невизначеністю ніби підриває уявлення про зрозумілість та раціональність історії. Оуржеднік використовує прийом асоціативного «нанизування» одних подій на інші, що спричиняє враження хаотичності викладу. Це уявлення підтримує й незвичне орфографічне оформлення тексту – ускладнений синтаксис, порушення правил граматики та пунктуації, надмірно часте вживання сурядних сполучників, що мовби відтворює живу спонтанну мову.

Структура оповіді нелінійна та нехронологічна, тим не менш калейдоскоп історичних фактів, яку вона складає у картини минулого, наперекір першому враженню випадковості поєднання фрагментів є ретельно структурованим та продуманим у тематичній та ідейній площині. «Текст Оуржедніка... є провокаційною спробою в однорідній, проте виразно гетерогенній формі поєднати елементи модернізму й постмодернізму. Інакше кажучи, виразити переживання світу без Бога в асамбляжі фіктивних епізодів, документальних елементів, історичних дат, розмірковувань і парафраз. Або, коротше кажучи, виразити основну тему модернізму за допомогою постмодерних засобів – і ось воно, ХХ століття, немов на долоні» [2, с. 95-96].

«Європеана» не претендує на струнку концепцію історії, скоріше на прагнення окреслити основні ідеї, страхи, мрії та розчарування минулого століття та іронічний коментар до спроб увічнити його ключові теми: час, пам'ять, ідентичність. Власне, саме ХХ століття Оуржеднік змальовує як сукупність переломних подій, непов'язаних між собою ситуацій, абсурдних теорій, лозунгів, символів, стереотипів. Тут одночасно нацистська та комуністична ідеології, геноцид і сексуальна революція, мистецтво сюрреалізму, штучні мови, політичні й рекламні гасла, всюдисущі мовні кліше. Автор перемішує історичні факти з історичними анекдотами чи статистичними даними, щоб продемонструвати розрив між традиційними загальнолюдськими цінностями і надбаннями технічно розвинутого споживачького суспільства останніх десятиліть минулого століття.

Швидкий темп оповіді ніби імітує бурхливість подій ХХ століття, залучаючи читача до гри навипередки. Щоб полегшити просування складним лабіринтом

тексту, автор ставить на полях книжки своєрідні «договоркази», яких рівно двісті, тобто по дві на рік: від «Англіїці винайшли танки», «Жінки є людськими істотами», «Народ і цивілізація» до «Як і чому з'явилася людина». Насправді ці виноски концентрують увагу реципієнта на певній думці чи фразі, повертаючи до найбільш значимих, а насправді найстрашніших подій минулого сторіччя – війн, геноциду, голокосту, голодомору тощо. В колажі «Європеани» повторюються не лише тематичні пасажі, але й ключові події, які є вузловими пунктами оповіді. Йдеться про дві світові війни, комунізм і фашизм, та інші виразні світові злами (сексуальна революція 60-х років, уявлення про кінець історії, кінець міленіуму). Постійним елементом є також конфронтація первісних революційних ідеалів (звільнення людини, життя в добробуті) з її практичними аплікаціями, які мали протилежні результати. Автор одночасно замальовує репресивні тенденції, які володіли свідомістю європейського суспільства незважаючи на пануючу ідеологію та режим (євгеніка, ксенофобія, соціальна інженерія).

Важливою особливістю стилю «Європеани» є деконструкція традиційних нарративних складових, дійових осіб та знеособлення авторського суб'єкта. У творі відсутні головні герої, натомість попвідач привертає увагу до суспільства у цілому, роблячи акцент на групах людей, об'єднаних за національностями, родом занять чи релігією: «А ірландці були постійно п'яні, а шотландці вправно ходили пішки, а французи були пихаті, а греки закомплексовані, а чехи були боягузами, а поляки завжди на підпитку, а італійці галасливими, а болгарі відсталіми, а іспанці понурими, а угорці зарозумілими» [4, с. 90]. У книжці немає імен героїв і, власне, героїв як таких у класичному розумінні. Звісно, освічений читач здогадається, якого ерцгерцога було вбито в Сараєво чи хто був міністром пропаганди у передвоєнній Німеччині. Але історія постає перед ним, певним чином, безособово, урівноважуючи права тих, хто свого часу грав певну роль на сцені світової історії, і тих, хто залишився для нащадків безіменним. Роль оповідача у творі мінімальна – текст складається виключно з інформації про те, що було сказано, написано чи продумано іншими людьми, відкрита точка зору автора відсутня. Однак, інформація подається таким чином, що авторська оцінка подій все одно стає очевидною. Це досягається за допомогою іронічного та часом саркастичного тону оповіді.

Іноді цей тон приймає форму нарочитого цинізму: «Американці, які загинули 1944 року в Нормандії, були високі хлопці приблизно 173 см. на зріст, і якби скласти їх головою одного до ніг іншого, вийшло б 38 кілометрів. <...> Про Першу світову війну говорили, що люди в ній падали як насіння, а російські комуністи пізніше підраховували, скільки добрива виходить з одного кілометра трупів та скільки можна зекономити на дорогому імпортованому добриві, якщо використовувати трупи зрадників і злочинців» [4, с. 7]. «А цілком на світі було полеглих вояків 15 508 км.» [4, с. 9]. Важко сказати, чого більше у цих безглузких (псевдо)фактах – відкритого глузування чи прихованого жаху. Справа в бажанні автора викликати суперечли-

ву реакцію читача, хоча зовні він нібито не намагається апелювати до почуттів, а відсутність емоційного аспекту оповіді, її розповідний стиль, ще раз підкреслює: крізь призму часу найжорстокіші, найменш людські діяння видаються нічим іншим як абсурдом: «У газові камери люди заходили з піднятими руками, щоб їх туди помістилося більше, а простір над ними в останню чергу заповнювався дітьми. Інколи на перонах був оркестр, який складали молодіці, у білих блузках і синіх морських спідничках, що вигравали арії з оперет» [4, с. 49].

Звуження перспективи оповідача, перехід з площини об'єктивної інформації до площини недосконалої перспективи індивідуума, перетворює сухий світ статистики на бурлеск. Наприклад у пасаж, описуючий винахід знищувальної військової зброї під час Першої світової війни, раптом включається дрібний епізод: «І коли сенегальські стрільці побачили вперше літак, вони подумали, що це хижий птах, та один сенегальський вояк вирівав шматки м'яса з мертвих коней і відкидав їх подалі від себе, щоб відвернути літаки» [4, с. 8]. Потік оповіді «Європеани» вільно пересувається між макро- та мікросвітами, між аналізом великої історії та малим світом індивідуума. Невимушений перехід між ними часто спричиняє гумористичний ефект, який нібито черпає з традиції середньовічного карнавалу, показуючи світ навиворіт [5, с. 388]. Так, поряд опиняються ключові історичні віхи та парадоксальні буденні деталі; наприклад, ерцгерцог їде перед замахом на нього до мерії, «де чекає староста з підготовленою промовою та бутербродами» [4, с. 52]. Ідентичність народу нової держави Ізраїль підтримує гасло «Наші страждання не були марними», яке супроводжується рекламним слоганом туристичної фірми – «Використайте знижки» та подібне. Вигадані факти, авторські містифікації слугують у тексті для того, аби показати наскільки ХХ століття було парадоксальним, абсурдним: «Туалетний папір із перфорацією винайшов один паперовиробник зі Швейцарії 1901-го року, того ж дня, коли швейцарський уряд видав Італії одного анархіста, підозрюваного в замаху на італійського короля, а газети писали, що це непомітний, проте важливий винахід» [4, с. 26].

Ціле століття видається повним лицемірства і пустих обіцянок. Гуманітарні організації роблять вигляд, що вони допомагають солдатам, але у той самий час ігнорують факт масового винищення євреїв: «А 1942-го року представники швейцарського Червоного Хреста дізналися про газові камери у концтаборах, але вирішили цю інформацію не оприлюднювати, бо непокоїлись, що німці скористаються цим для дискредитації гуманітарних організацій» [4, с. 44], нацистська партійна верхівка докладає зусиль, аби змусити весь світ побачити, як німці в своїй країні не можуть жити без мистецтва, музики, спорту (всього найбільш облягоджуючого людину), і у той самий час роблять дедалі більш складним життя євреїв у тій самій країні. Комуністи проголошують, що вони за нове мислення, за прогрес у світі і вигадують нові способи тортур, знущань над людиною.

«Про двадцяте століття казали, що воно було найбільш вбивче в усій людській історії» [4, с. 19], – така фраза звучить уже на початку роману. І на кожній

сторінці Оуржеднік доводить, що воно було не лише нелюдським і жорстоким, але й до неймовірності абсурдним: «І великою таємницею для лікарів залишилося те, чому в окопах не почався мор, бо шури, які жили там разом із солдатами, пожирали трупи, а живих кусали за пальці й носи. У військових штабах побоювалися, що розгориться мор і таким чином ворог може здобути оборонні позиції, тож була виголошена винагорода за кожного вбитого шура, і солдати стріляли по шурах і відрізали їм хвости, аби мати речовий доказ, а ввечері здавали особливо уповноваженому з шурачих хвостиків, який їх рахував і виголошував кожному його заробіток» [4, с. 11].

Записи про війну Оуржеднік чергує із історіями про винайдення туалетного паперу, жіночої білизни, зростання популярності автомобілів у Європі, а потім знову, ніби мимохідь, повертає розповідь до страшних військових подій, становлення і діяльності тоталітарних режимів: «У Німеччині люди мили машину дев'ятнадцять разів на рік, а в Англії чотирнадцять разів на рік, а у Франції десять, а в Америці двадцять вісім разів на рік. Автомобілі були важливіші в германських та англосаксонських країнах, ніж в латинських, де більшу увагу приділяли тому, хто як елегантно вдягнений і чи його краватка й черевики підібрано зі смаком і т.д. А 1939-го року німці видали закон, який забороняв євреям керувати автівкою і якщо ловили єврея за кермом, то висилали його до концентраційного табору» [4, с. 86].

Прийом перевертня жаху та сміху, смислу та нісенітничі діє і тоді, коли письменник торкається філософії і релігії ХХ ст. Оуржеднік згадує такі переломні філософські проблеми як питання евтаназії, поява евгеніки, виникнення антигуманістичних концепцій та песимістичний погляд на гуманізм у цілому. Неймовірно абсурдним є те, що такі вчення, вважалося, відкривають шлях до вдосконалення людини, формування концепту «нової людини»: «І багато біологів, генетиків, психіатрів і антропологів вважало, що евгеніка разом з електрикою становить найбільш вагомий внесок у модерну науку <...> евгеніка радикально змінить біологічне підґрунтя людського суспільства і дозволить світові увійти до нової епохи <...> Проте деякі евгеніки казали, що всі ті сподівання нічого не варті, вони порахували, що треба було б зміни двадцяти двох поколінь для того, щоб загальна кількість дурнів і психопатів знизилася на 0,9%, і ще дев'яносто поколінь, щоб рівень дурнів і психопатів у суспільстві стабілізувався на одній сотисядній. І казали вони, що треба знайти якийсь швидший спосіб для оздоровлення людства» [4, с. 35].

Підводячи висновки переліченню різноманітних теорій походження світу та людини, неможливих без «гіпотези Богу», Оуржеднік пише: «А філософи розмірковували, чи міг би Бог існувати хоча б віртуально, що, утім, було б оксюмороном» [4, с. 25]. На таких само оксюморонах будується сама оповідь. Так, жіноча емансипація породила, на думку автора, «парадокс примусової свободи» та соціальні здобутки зараз уже сприймаються як форма утискання: «А 1935 року в Америці вигадали бюстгальтер з набивними чашками, спеціально для жінок з малими грудьми. А 1968-го року, коли жінки в західних містах маніфестували за

права жінок, вони знімали свої бюстгальтери просто перед журналістами, демонструючи у такий спосіб ідею, що права мають бути однакові як для чоловіків, так і для жінок» [4, с. 27].

Абсурдним є цілий світ, у якому стали можливими такі речі, і кожна окрема людина у ньому, яка підтримує цей карнавал абсурду: «Наприкінці двадцятого століття люди не знали достеменно, коли краще святкувати початок нового тисячоліття, 2000-го чи 2001-го року. Для людей, які очікували кінця світу, це було вкрай важливо, але більшість людей у жодний кінець світу не вірила, і їм це все було відверто по цимбалах. Ще інші люди чекали кінця світу, але вважали, що це станеться в якийсь звичайнісінький день. А деякі християни казали, що все одно вже десь 2004 рік, бо Ісус народився на чотири роки раніше, ніж прийнято вважати. А за єврейським календарем уже був 5760 рік, а за мусульманським лише 1419 рік, і за юліанським календарем було трохи менше, ніж за григоріанським, і тому 1917 року вибухнула Жовтнева революція аж у листопаді. А буддистам це було також байдуже, бо за їхнім календарем йшов 2542 рік буддаша-караянської ери, і буддисти більше переймалися тим, ким вони будуть у наступному житті, жабою чи, може, мартишкою» [4, с. 14].

Погляди Патріка Оуржедніка і на ХХІ століття не вирізняються позитивом. На думку письменника, відбувається втрата західною цивілізацією провідної політичної та інтелектуальної ролі у світі, і відповідно процес декультуризації західної людини. Тож не дивно, що він іронізує над тим, як люди чекали настання нового століття: «Були й такі люди, які з радістю очікували приходу двадцять першого століття і казали, що це для людини новий шанс і що нам треба вчитись на своїх колишніх помилках та створити нову людину, яка буде більше відповідати новій добі. І якщо люди вчитимуться на своїх помилках, то вже не буде ні воєн, ні хвороб, ні повеней, ні землетрусів, ні голодоморів, ні тоталітарних режимів, тому що нова людина буде динамічна, толерантна і позитивна» [4, с. 19]. Розмірковує автор про фрейдизм або психоаналіз, про походження та еволюцію людини, світові рейтинги рівню життя, атомну бомбу, евтаназію або есперанто – завжди йдеться про людину, яка не знає, що робити з власною людською природою, зокрема з плотською. Адже зараз і людину можна виростити з пробірки – «жінки можуть собі замовити по Інтернету сперму по ста п'ятнадцяти різним критеріям, громадянству, походженню, расі, віросповіданню», включаючи «густоту волоссяного покриву» та «об'ємшонки» [4, с. 72-73].

Недарма роман закінчується теорією про кінець історії, яка показала, що «громадянин насправді споживач». Модерністський суб'єктивізм уживається в текстах із постмодерними концепціями знання про історію та їх рецептивним освоєнням: «...у нових країнах, які ще не мали історію» [4, с. 28]; «Але багато людей не були з цією теорією (про кінець історії – О.П.) ознайомлені, тож, ніби й нічого не трапилося, далі творили історію» [4, с. 93].

Отже, створюючи картину ХХ століття П.Оуржеднік навмисно демонструє читачеві цинічний, абсурдний час, у якому одна за одною змінюють-

ся ідеології, вибухають революції, спроби покращити життя обертаються загальнолюдськими катастрофами, де одночасно із розвитком технологій та засобів комунікації зникають національні мови. І при всьому цьому люди відмовляються вчитись на власних помилках, раз за разом циклічно повторюючи історію. «Європеана» – це своєрідний заклик поглянути на недавню історію об'єктивно, переосмислити її і зробити висновки, оскільки життя триватиме й далі, і від самої людини залежить, чи буде воно менш трагічним для її покоління.

Висновки. Предметом сучасного художнього висловлювання про минуле є не історія як така, а способи розповіді про неї, тобто сам історичний наратив. З точки зору конструювання минулого автор володіє абсолютною свободою орудування з історичним матеріалом (джерела можуть використовуватися, інтер-

претуватися, доповнювати дійсні факти фіктивними або вигаданими). Зрештою форма роману дозволяє передати варіативність історії (наприклад, уміщуючи наскрізні мотиви та образи в різне стилістичне оточення), множинність можливостей її інтерпретації.

Для постмодерністів минуле є ще одним засобом культурної гри із читачем, яка дає змогу сформувати новий погляд на історію. Показником таких змін є модифікації жанрової і наративної форми історичного роману. Яскравим прикладом є твір сучасного чеського письменника Патрика Оуржедніка «Європеана». Експериментуючи із історичною традицією, стираючи межі між жанрами, стилями, оповідними техніками, письменник відкриває нове у старому, деканонізує і переосмислює культурний та літературний досвід людства минулого століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Doležel L. Fikce a historie v období postmoderny / Lubomír Doležel. – Praha : Academia, 2008. – 155 s.
2. Hárl V. Fikce reality, nebo realita fikce? / Vlastimil Hárl // Ouředník P. Europeana. Stručné dějiny dvacátého věku. – Praha : Volvox globator, 2012. – S. 95-100.
3. Interview with Patrik Ouredník [Електронний ресурс] / Céline Bourhis // Context. A Forum for literary Arts and Culture. – 2005. – č. 17. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.dalkeyarchive.com/article/show/194>
4. Ouředník P. Europeana. Stručné dějiny dvacátého věku / Patrik Ouředník. – Praha : Volvox globator, 2012. – 100 s.
5. Schmarc V. Patrik Ouředník: Europeana / Vít Schmarc // V souřadnicích mnohosti : Česká literatura první dekády jedenadvacátého století v souvislostech a interpretacích / [Alena Fialová (ed.), Petr Hruška, Lenka Jungmannová]. – Praha : Academia, 2014. – S. 387–394.

The historical narrative of Patrik Ouredník O. P. Palič

Abstract. Historiographic range of problems is one of the stable characteristics of the postmodern novel. Discredit in the postmodern knowledge so called "realistic illusion", has played an important role for a new understanding of the historical past. In the modern novel art, if to compare with the previous tradition, the accent has moved from the correlation between fictional and real world to the process of the creation of the text itself. This process is not connected with the creation of illusion but with its destruction. It is not by chance, that the main method while creating the modern novel, is a parody which is aimed to reveal the literary method. Postmodern prose destroys conditional borders of the discourse between the literature and history by mixing up the reality and fantasy in the original bricolage of forms and genres. Subject of the modern artistic statement about the past isn't the history itself but the manner of telling that is the historical narrative. From the point of view of the construction of the past, author possesses an absolute freedom in handling the historical material (sources can be used and interpreted, they can complement fictional facts by real ones or can be simply invented). Finally, novel form allows to express the variability of the history (for example, by placing through motives and images in the different stylistic environment) and multiple options of its interpretation. Historical form and methods of its organization in the postmodern novel are studied on the basis of the novel of contemporary Czech writer Patrik Ouredník «Europeana».

Keywords: historical narrative, postmodernism, Czech prose, historiographic range of problems.